

lor susținute de acesta; mai mult, unii nu-și vor putea depăși neîncrederea față de poziția adoptată de el nici la capătul lecturii celor două tomuri. Totuși, ținuta demonstrațiilor fundamentale și erudiția digresiunilor secundare nu pot să nu impună chiar și adversarilor ideilor expuse în ele. Dosarul prăfuit al primelor secole de existență ale Romei se află astfel redescris de o mână întreprinzătoare: nici o cercetare viitoare asupra originilor Romei nu se poate dispensa de o luare de atitudine față de cercetările lui Peruzzi, căci, dintre două rele, cel mai mic este acela de a căuta totuși firul cit de subțire al adevărului în hațșul aparent inextricabil al tradiției. Dacă socotim că legenda originilor nu trebuie pur și simplu ignorată — și așa s-ar cuveni să facem — calea de urmat ne este arătată de începutul, poate prea îndrăzneț, pe care l-a făcut Emilio Peruzzi.

Dan Slușanschi

ROBERT ÉTIENNE, *Les Ides de Mars. L'assassinat de César ou de la dictature ?* Paris, Ed. Gallimard/Juillard, 1973, 209 p. (Coll. „Archives”)

Colecția „Archives” condusă la editurile pariziene Juillard și Gallimard de către Pierre Nora și Jacques Revel, reprezintă un tip nou de popularizare, punând în contact publicul larg nu cu rezultatele elaborate ale cercetării, transcrise pentru uzul nespecialiștilor, ci cu dosarul problemei, cu izvoarele și mărturiile directe asupra evenimentului. Deschisă, în 1964, cu o culegere de texte contemporane revoluției din 1789, colecția a parcurs probleme importante și variate din cele mai multe epoci istorice. Antichitatea — antichitatea romană, mai exact spus — este din nou reprezentată acum, după dosarul alcătuit din Claude Nicolet asupra reformelor Gracchilor, de alerta contribuție a lui Robert Etienne, care repune în discuție *Idele* lui Martie.

Atît celebritatea excepțională a evenimentului, cit și nedumeririle statornice pe care le-a stîrnit, justificau o dezbateră, și aceasta e condusă frumos și inteligent de Robert Etienne. După o foarte detaliată „cronologie cezariană”, cartea se deschide asupra unei întrebări fundamentale — cel puțin pentru propriul ei obiect: *Un dossier sans espoir ?* se întreabă autorul, referindu-se, cum precizează de îndată, nu la constatarea oficială și limitată a evenimentului asasinării lui Caesar, ci la multiplele înlănțuiri cauzale posibile și la nenumăratele incertitudini cu privire la semnificația acestui eveniment. Izvoare parțiale și pîninoare, alături de mituri durabile și pentru noi, nu numai pentru antici, fac ca problema să fie încă susceptibilă de discuții. Fără a dispune de o informație nouă, Robert Etienne nădăjduiește a dispune de o optică nouă, permițîndu-i, „cu prețul unei severe discipline intelectuale, să smulgă unui tablou pălit straturile numeroase care îl ascund, pentru a regăsi culorile autentice și deci noi” (p. 22).

O schiță rapidă a istoriei Romei în vremea lui Caesar, și a lui Caesar în veacul său, face tranziția între aceste rînduri programatice și realizarea lor prin prezentarea mărturiilor directe. Acestea se grupează în trei capitole centrale, cu titluri sugestive și nu lipsite de vivacitate — *Cinci autori în căutarea unui personaj* (Nicolaius din Damasc, Suetoniu, Plutarh, Appian, Dio Cassius), p. 27—148; *Douăzeci și patru de conjurați fără un program* (p. 149—174); *Un monarh fără diademă* (p. 175—195). Concluziile anchetei, în fine, sînt grupate în ultimul capitol: *Un crime sans utilité ?* care sintetizează opțiunile lui Robert Etienne. Cartea se încheie cu două note topografice (*Roma lui Caesar* cu o hartă, și *Curia lui Pompei*, cu o planșă, p. 201—204) și cu o listă de izvoare — ediții și comentarii — și elemente de bibliografie (19 titluri). Între comentariile textelor fundamentale, constatăm cu plăcere prezența lucrării din 1933 a prof. N. I. Barbu, *Les sources et l'originalité d'Appien dans le deuxième livre des Guerres civiles*. Volumul cuprinde și cîteva ilustrații: fotografia unui bust al lui Caesar, comentat cu un citat din Suetoniu, planuri și fotografii din for, un portret al lui Brutus, un portret în intalie a lui Cassius, două monede ale lui Caesar, reproducerea tabloului lui Réattu și trei fotografii de spectacole de teatru și film.

Am insistat atît asupra acestei prezentări, deoarece ni se pare elocvent însuși felul în care materia e organizată, pentru interesul și ecoul pe care abordarea directă și „demitizată” a unui moment într-atît de paradigmatic și familiar le poate suscita în rîndurile unui public larg și divers. Metodologic vorbind, prezentarea și comentarea textelor nu e numai atractivă, ci și corectă, traduceri fluide din textele antice fiind urmate de comentarii substanțiale, subliniind particularitățile fiecăruia dintre autori, concepțiile lui generale; veracitatea și soliditatea informației, cu ajutorul căreia se alcătuiește minuțios „dosarul” fiecăruia dintre

conjurați și se încearcă pătrunderea mobilurilor fiecărei acțiuni, schițându-se astfel o mitologie a tiranicidului și un portret entuziast al eroului cărții, care rămâne, evident, Caesar.

„Dosarul” este așadar nu numai interesant, ci și bine alcătuit; dincolo de numeroasele observații personale, pertinente, adesea subtile (v. de exemplu concluziile capitolului referitor la conjurați), ansamblul cercetării e deosebit de sugestiv. Demonstrația lui Robert Etienne este pasionată și convingătoare. Asasinarea lui Caesar a fost întrucâtva o fatalitate a propriei sale naturi: conjurații acumulasă un număr important de resentimente personale, găsindu-și în fanatismul lui Brutus și în mitul tiranicidului, deosebit de vivace la Roma, pretextul moral necesar înnoibilării unei crime politice fără perspectivă; Caesar nu justifica direct, prin veleități regale, o asemenea măsură, dar, dotat cu o personalitate de excepție, ajunsese să ocupe un loc atât de singular încât bloca orice perspectivă de guvernare pentru optimați. Oamenii noi, o nouă ierarhie politică, un dictator atotputernic și vizionar, toate acestea precipită un soi de crimă rituală, căreia nu-i urmează, în fapt, nimic. Incapabilă să refacă o nouă republică, conjurația nu izbuteste decât să indice viitorilor cezari ce nu trebuie să facă.

Cartea, dedicată memoriei lui André Piganiol, citează către sfârșit cuvintele acestuia: Caesar „părit victime de cete solitudine, dont il parait avoir éprouvé l'impression décourageante”.

Concluziile cercetării dătoresc, în fapt, și lui Piganiol, și lui Jérôme Carcopino, și altor mari istorici ai Romei, mai mult poate decât ne-ar fi lăsat să bănuim primele sale pagini. E foarte probabil că, în limitele subiectului, nici nu se putea merge mult mai departe, și că o soluție neașteptată pentru specialiști nu se putea spera. Poate că, sub acest aspect, o anume modernitate limitată la expresie nu era indispensabilă, ea reflectând mai degrabă o aderență sporită la vocabularul preferat al publicului cultivat francez decât inovații radicale de concepție. Oricum, cartea reprezintă o agreabilă introducere în materie, aduce publicului texte relevante nu numai pentru sfârșitul dictaturii lui Caesar, ci pentru întreaga epocă, și o face fără umbră de pedanterie, cu inteligență, vivacitate și talent.

Zoe Petre

JEAN-MARIE ENGEL, *L'Empire Romain*, Paris, Presses Universitaires, 1973, 128 p. („Que sais-je?”, 1536)

În colecția „Que sais-je?” apar de regulă sinteze elementare, destinate popularizării cunoștințelor din diferite domenii. Totuși uneori asemenea lucrări depășesc nivelul informației generale și pot fi consultate util și de specialiști. Acesta este tocmai cazul lucrării la care ne referim, datorată unui conferențiar de la Universitatea din Dijon, autor al unei strălucite teze de doctorat asupra lui Tacit.

De data aceasta, J.-M. E. ne oferă o trecere în revistă, obligatoriu limitată, asupra Imperiului Roman. De altminteri, savantul francez preferă să zăbovească exclusiv asupra primelor secole, adică asupra perioadei denumite *Le Haut Empire*. Cartea este divizată în capitole și subcapitole. Iată titlurile celor dintii: *L'héritage d'Auguste*, *Vue générale sur le premier siècle*, *Les empereurs julio-claudiens et flaviens*, *Les réflexions de la fin du siècle*, *Vue générale sur le deuxième siècle*, *Les empereurs Antonins (98–192)*. Urmează concluziile și o bibliografie sumară. Cum rezultă chiar din enumerarea titlurilor de capitole, J.-M. E. începe cu o imagine de ansamblu a bazelor puterii imperiale, pentru a înfățișa în continuare problemele importante și istoricul celor două secole, intercalând și o analiză a întrebărilor și răspunsurilor sociale, politice și moral-ideologice, suscitade de criza de creștere care a marcat primul secol al imperiului roman.

Cadrul limitat în care se desfășoară panorama rapidă a lui J.-M.E. nu este deloc prielnic sugestiilor și ideilor originale. Totuși ele nu lipsesc cu desăvârșire și sînt indeobște exprimate cu subtilitate și multă competență: menționăm astfel explicarea eforturilor întreprinse de Nero și de Commodus spre a-și atrage simpatia spectatorilor — și a se manifesta pe scenă sau în arenă — prin dorința lor de a evita repetarea conflictului dintre plebea urbană și Caligula, precursorul lor politic (p. 24). În special analizele psihologiei colective, cum sînt cele din subcapitolele *Le mal du siècle* (p. 31–34) și *La crise de 69* (p. 59–61) ni se par deosebit de pătrunzătoare, conduse cu finețe, eleganță și claritate. Autorul atestă o bună cunoaștere a celor mai importante cercetări asupra primelor două secole de imperiu roman, dintre care alege adesea tezele cele mai interesante, cum este, de pildă, cea care stabilește analogii esențiale între caracterul monarhiei augusteice și relația tradițională patron—client (p. 9–10). Remarcăm de asemenea locul relativ important acordat politicii externe romane, din păcate adesea neglijate de cercetători.